

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.338.24.021.8

Гріненко А.Ю.кандидат економічних наук, доцент
директор Товариства з обмеженою відповідальністю «Кліар Енерджі»**ТРАДИЦІЙНІ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОБГРУНТУВАННЯ
СУТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА
ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ**

У статті визначено суть соціально-економічної системи, зокрема основні властивості, притаманні системі будь-якого типу, і конструктивні, засновані на аналізі структури системи, яка визначається її функцією та метою. Дано визначення терміну «соціально-економічна система». Визначено основні властивості цього типу системи та структуру самої соціально економічної системи, а також основні підсистеми, які входять до складу соціально-економічної системи, та встановлено значення цих підсистем для соціально-економічної системи суспільства. Досліджено основні фактори, які сприяють глибокій трансформації економічної системи суспільства. Дано оцінку сучасного стану формування економічних відносин у процесі трансформації економічної системи. Сформовано висновки про те, що сучасний стан економічної системи та її організація характеризуються високим рівнем диверсифікації системи, що є об'єктивним наслідком глибоких соціально-економічних трансформацій системи.

Ключові слова: глобалізація, економічна еволюція, соціально-економічна система суспільства, економічний розвиток, інноваційний розвиток, національна економіка, організація системи, система, технологічний уклад, трансформація.

В статье определена сущность социально-экономической системы, в частности основные качества, которые свойственны системе любого типа, и конструктивные, основанные на анализе структуры системы, которая определяется ее функцией и целью. Дано определение термина «социально-экономическая система». Определены основные свойства этого типа системы и структуры социально-экономической системы, а также основные подсистемы, которые входят в состав социально-экономической системы. Акцентировано внимание на значении данных подсистем для социально-экономической системы общества. Исследованы основные факторы, которые способствуют глубокой трансформации экономической системы общества. Дана оценка современного состояния формирования экономических отношений в процессе трансформации экономической системы. Сформированы выводы о том, что современное состояние экономической системы и ее организации характеризуются высоким уровнем диверсификации системы, что является объективным следствием глубоких социально-экономических преобразований системы.

Ключевые слова: глобализация, инновационное развитие, национальная экономика, организация системы, социально-экономическая система общества, система, технологический способ, трансформация, экономическое развитие, экономическая эволюция.

Постановка проблеми. Січневий Давоський форум 2018 р. засвідчив намагання глобалізувати світову економіку шляхом трансформації національних економічних систем. Та, незважаючи на те що щорічна триденна зустріч орієнтована на економіку, на форумі все ж було більше політики, економічні питання відійшли практично на другий план. На тлі наявного стану національних економік проблема, яка досліджується в даній статті, є досить актуальною.

Виявлення і переосмислення раніше відомих фактів, процесів і тенденцій, що характеризують формування, еволюцію та трансформацію соціально-економічних систем у сучасних

умовах, піднімає питання про необхідність внесення змін у розвиток соціально-економічних систем і, відповідно, методологію дослідження.

Сучасні економічні перетворення актуалізували стан, який може бути визначений як трансформаційний. Дослідженню трансформації соціально-економічних систем присвячено достатньо багато робіт, напрацьовано достатньо багато теорій та концепцій, запропоновано різні варіанти моделей соціально-економічних систем, разом із тим, урахувавши постійну трансформацію в економічних системах, виникає багато недосліджених проблем.

Аналіз підходів до дослідження соціально-економічних систем дає змогу визначити роль

трансформацій в економіці, місце і цілі перетворень в економіці, їх джерела та причини, охарактеризувати стан соціально-економічної трансформації, виявити способи подолання трансформаційних станів, виявити закономірності протікання трансформаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Минуле століття принесло багато глобальних змін у суті економічної системи. Якими б не були суперечливі зміни, у своїй сукупності вони призвели до того, що економічна система трансформувалася в інший, більш високий рівень розвитку.

Глобальні трансформації сприяють переходу світової економіки до нового стану, пов'язаного зі зростанням ролі теоретичних знань. Даній проблемі присвячені роботи зарубіжних дослідників: Д. Белла, Дж. Гэлбрейта, Г. Кан, М. Кастельса, Я. Корнаї, І. Масуда, Ф. Махлуп, Д. Рисмена, Р. Солоу, Дж. Стігліца, Е. Тоффлера, Д. Шнайдера та ін.

Серед тих, хто зробив посильний внесок у розвиток трансформацій соціально-економічних систем, варто виділити українських науковців та науковців із ближнього зарубіжжя: Л.І. Абалкіна, А.В. Бузгаліна, В.М. Геєця, А.А. Гриценка, А.А. Динкіна, С.А. Дятлова, М.І. Звірякова, А.І. Іноземцева, Д.С. Львова, В.Л. Колганова, В.Т. Рязанова, Н.А. Уперенко, К.А. Хубієва, Г.Н. Цаголова, В.Н. Черковця, А.А. Чухно.

Зокрема, російський економіст Ю. Ольсевич відзначає, що «всяка господарська система багатовимірна, тому можливі різні точки зору на неї» [1, с. 47]. Ціла низка авторів під економічною системою розуміє господарський устрій, що використовує відповідні інструменти для задоволення цілей та потреб суспільного розвитку [2; 3].

Ця проблема, особливо в контексті системних перетворень національної економіки України, взаємозв'язків різних напрямів економічної теорії з економічною реальністю, з економічною політикою і її соціально-економічними наслідками має багато недосліджених ніш.

Особливо гострий інтерес до проблеми трансформації соціально-економічних систем виник на початку ХХІ ст. Це значною мірою викликано посиленням взаємозв'язків національних економік, прискоренням їх інтеграції у світову економіку.

Стаття є продовженням розроблення концепції динамічної трансформації економічних систем на основі виявлення її природи.

Метою дослідження є визначення закономірностей і тенденцій розвитку систем з урахуванням досвіду реформування індустріально розвинутих і постсоціалістичних країн за орі-

єнтації на цілісність, стійкість справедливості і безпеку функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єкти природи чи суспільства знаходяться у цілій мережі певних явищ або процесів, їх оточує розмаїття різноманітних елементів, вони також оточені цілим ланцюгом різних подій. Очевидно, саме це призводить до розвитку різноманітних зв'язків між подіями, явищами, процесами. Сам факт зв'язків між явищами або елементами в природі доводить наявність системи. Набір взаємопов'язаних між собою елементів можна зарахувати до системного явища, наявність же нехай величезного набору елементів, не взаємопов'язаних між собою, до системи віднести не можна. Вони є лише сукупністю, адитивним, суматорним утворенням.

На думку Н.В. Герасимова, під системою варто розуміти сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, які взаємодіють так чи інакше один з одним, мають щось спільне та переслідують єдину мету. Визначення системи відбувається через виявлення основних, спільних для системи властивостей. Так, для визначення економічної системи важливо виявити категорії й економічні закони, які діють у рамках системи і характеризують зв'язки між її елементами [2, с. 17].

Таку точку зору поділяють В. Базилевич, Я. Корнаї, В. Тарасевич, які визначають систему, як цілісність, єдність та вмотивованість елементів систем. Разом із тим, на нашу думку, під час дослідження економічних систем не варто вдаватися до крайностей: дослідження їх через механістичну єдність елементів, з одного боку (так звані математичні та статистичні системи, які економісти нарекли «мертвими» системами), та дослідження систем у сфері психології та соціології – з іншого, де система визначається способом мислення. Зокрема Д. Гараєдаги, Є. Ксенчук визначають суть системи через її властивості та взаємовідносини елементів, тобто через внутрішню структуру [4, с. 12–18].

Діалектика об'єктивного і суб'єктивного, єдність теоретичних досліджень і практичного досвіду лежать в основі системного підходу, на основі якого вивчається реальна система, відбувається її пізнання, віддзеркалення у свідомості людини, а потім на основі отриманого знання відбувається практичний вплив на систему, свідоме управління її функціонуванням, розвитком й удосконаленням [5, с. 5].

Економічна система – це певним чином упорядкована система зв'язків між суб'єктами економіки. Характерним для неї є неможливість зведення її властивостей до властивостей окремих елементів економічної системи, хоча саме вони утворюють та характеризують певну еко-

номічну систему, визначають її різновид. Економічна система включає всі інститути, організації, закони й правила, традиції, переконання, позиції, оцінки, заборони і схеми поведінки, які прямо або побічно впливають на економічну поведінку та результати.

Стан економічної системи характеризує співвідношення динаміки виробництва та споживання матеріальних благ у суспільстві. Під час розгляду відповідних категорій ми підходимо до характеристик сукупного попиту і сукупної пропозиції: відповідність цих величин одна одній і дає рівноважний стан в економіці. Варто також ураховувати особливість динаміки елементів системи в умовах її трансформаційних змін. Із цього можна визначити пріоритетні елементи економічної системи, від яких залежить її існування, – це достатня кількість засобів виробництва, щоб виробити необхідну кількість товарів споживання за потрібної кількості робочої сили, що споживається у виробництві. У цьому разі економічну систему варто визначити як суперечливу єдність відносин виробництва, розподілу, обміну і споживання благ у взаємозв'язку з продуктивними силами.

Природна система включає як фундаментальний елемент відтворення населення. Саме наявність економічної системи підпорядкована передусім цій меті. На думку Джона Гелбрейта, «найкраща економічна система – це та, яка максимально забезпечує людей тим, у чому вони більше за все мають потребу» [6, с. 99]. У першому ранзі ієрархії людських потреб виступає забезпечення їх фізіологічних потреб, які задовольняються за допомогою продукції виробничого сектора, передусім матеріального виробництва.

Раймон Барр відзначає, що не слід розглядати поняття «економічна система» як «якусь

вузьку штучну форму для штампування, в яке силою запихають реальність. Ніяка система сама по собі не вичерпує цієї реальності, а лише змальовує в основних рисах ту або іншу економіку» [7, с. 34]. Як правомірно, на нашу думку, стверджував Джон Гелбрейт, «функція економічної системи більше не здається простою, принаймні для тих, хто хоче бачити реальний стан речей» [6, с. 87].

Система може мати й рівні вищого та нижчого порядків підсистеми. Як видно з рис. 1, усі перелічені види систем взаємопов'язані і впливають на формування інших систем, у тому числі на формування економічної системи.

Економічна система, знаходячись постійно в русі, відчуває на собі дію різних зовнішніх та внутрішніх факторів і, відповідно, постійно змінюється. Аналіз економічної системи в русі, а саме в такому стані вона завжди й знаходиться, дає змогу виявити й оцінити, скласти істинну характеристику, розкрити властивості системи, визначити, як вона розвивається. В. Бородянський акцентує увагу на тому, що Україна, ставши на шлях трансформації економічної системи, має врахувати те, що на процеси трансформації накладаються два види взаємопов'язаних загальносвітових трансформаційних тенденцій – глобалізація та інформатизація [8, с. 34].

Вдосконалення і розвиток економічної системи повинні здійснюватися за збереження її цілісності і забезпечення динамічної рівноваги всіх її елементів. Виходячи із системного аналізу, можна стверджувати, що системи нерозривно пов'язані вищою категорією рівноваги і стійкості. Під стійкістю системи у цілому слід розуміти збереження її властивостей, якісних і кількісних характеристик елементів та взаємозв'язків за негативного дестабілізуючого впливу зовнішнього середовища.

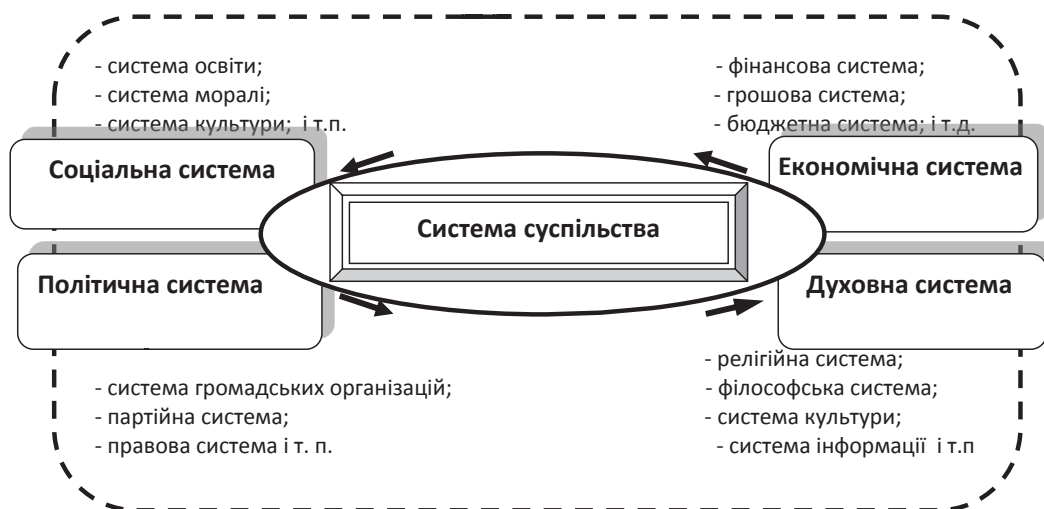

Рис. 1. Взаємозв'язок економічної системи з іншими системами

Трансформаційний стан економік постсоціалістичних країн у перші роки розбудови суверенних держав був більш зорієнтований до ліберального стану економіки. Але ціла низка об'єктивних причин спонукала практично всі країни постсоціалістичної системи, у тому числі й Україну, звернутися до державного регулювання економіки.

Для того щоб реалізовувати той або інший варіант інституційного розвитку будь-якої соціально-економічної системи, необхідно передусім провести аналіз цих варіантів, який може припускати розгляд наступних питань: який стан соціально-економічної системи та її розвиток в історичній ретроспективі порівняно з іншими системами; яким є бажаний стан системи; який критерій оптимальності для оцінки варіантів інституційного розвитку слід вибрати й які варіанти в принципі можуть розглядатися; яка вірогідність здійснення виділених варіантів інституційного розвитку; якою повинна бути послідовність дії для того, щоб система перейшла з наявного стану в бажаний (власне, реалізація варіанту інституційного розвитку).

Інституційний розвиток виступає у вигляді послідовності інституційних виборів (виборів траєкторій розвитку), при цьому новий вибір є інноваційним і відбувається відповідно до дії або зовнішніх (природних) чинників, або, що найчастіше, до результатів інституційної конкуренції. Інновація, таким чином, є результатом дії механізму конкуренції та двигуном історичного розвитку як у науково-технічному плані, так і в інституційному. Інституційна конкуренція ведеться на різних рівнях соціально-економічної системи (система, що володіє певною ієрархією підсистем, може виступати як окрема організація, а також як світова капіталістична економіка у цілому).

Інституційна концепція припускає, що інститути визначають розвиток соціально-економічної системи: науково-технічний прогрес є результатом реалізації певного варіанту інституційного розвитку (тобто інституційні інновації). Науково-технічний прогрес, своєю чергою, визначає інституційну підсистему, здійснюючи вплив на результат інституційної конкуренції.

Проблема вибору варіанту інституційного розвитку сьогодні знову набуває великої наукової актуальності у зв'язку з неоднозначністю економічного розвитку України після 2004 та 2014 рр. та зі зміною концептуальних основ економічної науки. У такому контексті суверенітет окремої економічної системи як політико-правова та економічна категорія набуває додаткової дослідницької значущості, що стосується інституціоналізації як нового світового політекономічного порядку, так і ліберально-

демократичної трансформації української державності.

Для успішної трансформації соціально-економічної системи необхідно глибоко усвідомити цілі трансформаційного процесу і його завдання, знати, які рішення мають бути прийняті, щоб усунути тиск попередніх трансформаторів, не допустивши при цьому виникнення нових. У трансформаційному суспільстві можливі короткострокові появи і зміна соціально-економічних систем перехідного типу, до тих пір, поки не утвориться достатньо стійка система, в якій утвердяться нові форми соціально-економічних відносин. Таким чином, у трансформаційному періоді ми можемо спостерігати декілька форм перехідних соціально-економічних систем. Завдання влади – зведення до мінімуму числа таких перехідних систем через облік вимог до попередніх діючих трансформаторів, а також до нових трансформаційних мотивів, що зароджуються за певних умов.

Для трансформаційних соціально-економічних систем властиві: обмежений термін існування; висока деформація, що супроводжується кризами; невідповідність у розвитку окремих частин системи та велика кількість документів, що регулюють економічні та соціальні відносини; гальмування виробництва через податковий тиск [9].

Одним із важливих факторів у трансформаційних змінах соціально-економічної системи, є орієнтир, вибраний як цільова установка розвитку суспільства, які принципи беруться до уваги владою для досягнення поставлених цілей, які моделі соціально-економічної системи, вибрані для розвитку суспільства на шляху трансформації.

Варто зазначити, що ще не в повному обсязі розкриті процеси структурної трансформації економічних систем, ураховуючи їх складність і невизначеність. Нині існує необхідність визначення загального і специфічного в трансформації економічних систем з урахуванням загальних сучасних тенденцій, процесів глобалізації. На жаль, ще не склалася цілісна концепція трансформації економічних систем, яка ґрунтувалася б на чіткому розумінні її різноманітних параметрів, тому на даному етапі необхідне більш глибоке обґрунтування методологічної бази теоретичних досліджень процесів трансформації економіки. В умовах дослідження трансформації економічних систем часто не беруться до уваги взаємодоповнення процесів формування економічних відносин і розвитку інститутів. Недостатня глибина вивчення проблеми трансформації соціально-економічних систем та їх широка дискусійність і поряд із цим недостатнє напрацювання

теоретичних і методологічних підходів та науково-практичне значення теорії трансформації економічних систем потребують подальшого поглибленого вивчення та обговорення даної проблеми.

Висновки з проведеного дослідження. Багаторічна практика розвитку постсоціалістичних країн є потужною емпіричною базою для більш глибокого теоретичного дослідження проблеми трансформації економічних систем та формування пропозицій щодо її подальшого вдосконалення. Значне прискорення та ускладнення світових економічних процесів, посилення міжсистемних інтеграцій інтенсифікують трансформаційні зміни, що відбуваються

в економічних системах, а це вимагає подальшого дослідження. У процесі дослідження співставлено різні точки зору науковців на суть економічної системи, її модифікацію та сконцентровано увагу на трансформації соціально-економічної системи. Відзначено, що ще недостатньо вивчені питання адаптації тенденцій економічного розвитку високорозвинених країн до національних соціокультурних умов постсоціалістичних країн, які знаходяться на шляху системної трансформації. Основні завдання, які поставлені у статті, досліджені і вносять певні ідеї та пропозиції у подальше дослідження проблеми визначення суті та трансформації економічних систем.

Список використаних джерел:

1. Ольсевич Ю. К релятивистской экономической теории. Вопросы экономики. 1998. № 5. С. 12–16.
2. Герасимов Н.В. Экономическая система: генезис, структура, развитие; редкол. Э.А. Лутохина и др. Минск: Наука и техника, 1991. 351 с.
3. Левик Б.С. Развитие концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах політичних партій в період 1992–2009 рр. (воєнно-історичний аспект): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія»; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2010. 17 с.
4. Границы ментальных моделей и системное видение мира. Системное мышление. М.: Дело; РАНХиГС, 2011. 368 с.
5. Губайдуллина Т.Н. Устойчивое развитие эколого-экономической системы: вопросы теории и методологии. Казань: ЮГУ, 2000. 345 с.
6. Гелбрейт Д. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1976. 532 с.
7. Барр Р. Политическая экономия; пер. с фр. М.: Международные отношения, 1995. Т. 1. 752 с.
8. Бородянський В.В. Трансформація соціально-економічної системи і економічна безпека України. Зб. праць вчених Інституту світової економіки міжнародних відносин НАН України. 1998. Вип. 19. С. 32–35.
9. Мартынов А.В. Структурная трансформация российской экономики. М., 1999. 244 с.

Hrinenko A.Yu.

TRADITIONAL AND MODERN APPROACHES TO THE SUBSTANTIATION OF THE COURSE OF THE ECONOMIC SYSTEM OF SOCIETY, ITS ORGANIZATION AND TRANSFORMATION

The article investigates the main factors that contribute to a profound transformation of the economic system of society. The paper gives an assessment of the current state of formation of economic relations in the process of transformation of the economic system.

The paper provides a macroeconomic description of the main tendencies of the evolution of transformational economic systems in the conditions of integration and global instability. The study shows that, while preserving the existing structure of the economy, the way out of transformational crises can only be related to the growth of the world economy, which, obviously, will also follow the growth of consumer demand for the main goods of export of the national economy. Scientific-substantiated proposals for improving the ways of regulating the main indicators of macroeconomic dynamics under conditions of instability, orientation to the innovative way of development and modernization of the economy are formed.

The author's vision of transformational processes is formed, which is largely based on certain limitations, which are typical for predictions and realization of separate sections of economic activity: perfect competition, absolute and reliable in formativeness, ensuring equilibrium only with the direct determination of the influence of price mechanism, etc. Along with this, important conclusions can take place in the consideration of the situation of the developed theory of institutional changes in the study. Institutionalism organically combines methodological approaches to the economy as a complex polyformic entity that arises as a result of the interaction of economic, social, institutional, technological, and other components of the system with its creative ability to transform this system through the development of institutions as social entities.

At the same time, as noted in the study, the data concept does not have concrete and consistent ideas about the nature of the system being reformed, as well as underestimation of the incompleteness of the process of transforming the national economic system and ignoring its objective continuity. In other words, it is unlawful, in our opinion, artificial separation of institutional transformations of the system from the remaining transformations, first of all, technological, resource, and organizational.

In the course of the research, it was concluded that the current state of the economic system and its organization is characterized by a high level of diversification of the system, which is an objective consequence of the deep socio-economic transformations of the system.

Key words: globalization, innovative development, national economy, organization of system, social and economic system of society, system, technological method, transformation, economic development, economic evolution.

УДК 330.101

Шедяков В.Е.

доктор социологических наук,
кандидат экономических наук, доцент,
независимый исследователь

РЕФЛЕКСИВНОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ ПОДДЕРЖКИ ЖИВУЧЕСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМ ПОСТСОВРЕМЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Рассматривается соотношение объективных системных качеств социально-экономических целостностей и субъектности в принятии и реализации решений. Развитие субъектности связывается с повышением рефлексивности как важного элемента в живучести и эффективности систем постсовременного управления. Именно научный уровень методологической грамотности характеризуется как предпосылка общественной состоятельности субъектов управления. Расширение круга участников принятия и осуществления организационно-управленческих решений анализируется как условие реализации полноты промышленного потенциала. Это связывается с особенностями как парадигмальных трансформаций и переходного периода, так и слабости национальной элиты. При этом очеловечивание условий жизнедеятельности (как на работе, так и на досуге) – условие и результат эффективного управления: результат трансформаций все заметнее определяется не столько «сговором элит», сколько качеством повседневных отношений, проявляющемся и в возможностях развития и реализации общественно ориентированной творческой одаренности каждого.

Ключевые слова: социально-экономическая целостность, управление, система управления, эффективность, живучесть, субъектность, рефлексивность.

Розглядається співвідношення об'єктивних системних якостей соціально-економічних цілісності і суб'єктності у прийнятті та реалізації рішень. Розвиток суб'єктності зв'язується з підвищенням рефлексивності як важливого елемента живучості та ефективності систем постсучасного управління. Саме науковий рівень методологічної грамотності характеризується як передумова суспільної спроможності суб'єктів управління. Розширення кола учасників прийняття та здійснення організаційно-управлінських рішень аналізується як умова реалізації повноти промислового потенціалу. Це пов'язується з особливостями як парадигмальних трансформацій і перехідного періоду, так і слабкості національної еліти. При цьому олюднення умов життєдіяльності (як на роботі, так і на дозвіллі) – умова і результат ефективного управління: результат трансформацій усе помітніше визначається не стільки «змовою еліт», скільки якістю повсякденних відносин, що проявляється і в можливостях розвитку і реалізації суспільно орієнтованої творчої обдарованості кожного.

Ключові слова: соціально-економічна цілісність, управління, система управління, ефективність, живучість, суб'єктність, рефлексивність.